

οίκουμένης ἐξῆλθε πέρατα, ἀναισχύντως καλῶν, τοιούτους ἄνδρας πνευματικούς κατ' αὐτὸν πρὸς τὴν βασιλείαν σου ἀποστέλλειν οὐκ ἐρυθρίασε; Πῶς ὁ τοῦ σχίσματος αἴτιος δολερῶς ὑπείσέρχεται, ἵνα τοῖς ἀναιτίοις εἰσφέρει ἀντέγκλημα»; Ἔτσι, ὁ Φρειδερίκος, ἂν καὶ οἱ λαοὶ τοῦ ἀνῆκαν στὴ Λατινικὴ ἐκκλησία, χαρακτηρίζει ὡς ὑπεύθυνο γιὰ τὸ σχίσμα τὸν Πάπα καὶ ὡς «ὀρθοδοξοτάτους» τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ὑπηκόους τοῦ Βατάτζη. Τὸ κῦρος τοῦ Βατάτζη ἦταν τέτοιο πού καὶ ὁ Φρειδερίκος τοῦδωσε τὴν κόρη του καὶ τὸν ἀναγνώριζε ὑπεύθυνο γιὰ τὴ μισθὴ οἴκουμένη, ἀλλὰ καὶ ὁ Πάπας, ἂν καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ πεθεροῦ του Φρειδερίκου, ἀναγκαζόταν νὰ τὸν κολακεύει καὶ νὰ τοῦ στέλνει «κήρυκας... ἐπὶ τῷ διαλεχθῆναι μετὰ τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησίας» τῆς Νικαίας.

17

Ὁ γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βατάτζη, ὁ δεύτερος Θεόδωρος Λάσκαρις, δὲν πρόλαβε νὰ βασιλεύσει παρὰ μόνο τέσσερα χρόνια. Πέθανε νέος στὸ ἔτος 1258. Ὡστόσο, στὰ τέσσερα αὐτὰ χρόνια ἔδειξε ὅτι, χωρὶς νᾶναι στὸ ὕψος τοῦ πατέρα του, ἦταν σὲ θέση νὰ τιμήσει τὴν καταγωγή του, πολεμώντας μὲ γενναιότητα, θεωρώντας χρέος του νὰ διατηρήσει μὲ κάθε προσωπικὴ θυσία τὰ ὅρια τοῦ κράτους πού τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ ὁ πατέρας του, καὶ προάγοντας τὴ Νίκαια — πρᾶγμα πού καὶ ὁ πατέρας του θὰ τὸ χαιρόταν — σὲ κέντρο τοῦ πνεύματος μὲ πρότυπο τὸ ἀρχαῖο ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ συμπολεμιστῆς του ἀνώνυμος χρονογράφος ( ἢ ὁ Κυζίκου Θεόδωρος ) λέει: «Τούτου τοῦ βασιλέως Θεοδώρου οἱ πολλοὶ μὲν θαυμάζουσι τὸ κατὰ φιλοσοφίαν ἀσύγκριτον, καὶ τὸ τῆς φρονήσεως ἀληθῶς ἀπαραμίλλον, ἄλλοι τὸ περὶ τὰς στρατηγίας δόκιμον καὶ θερμουργὸν καὶ τὸ ὅλον ἀρεϊκόν... Εἰσὶ δ' οἱ καὶ τὸ φιλότιμον καὶ μεγαλόδωρον, καὶ πλουτοποιὸν τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἐκθειάζουσιν. Ἄτεροι δὲ ἕτερα τῶν αὐτοῦ θεοσδότην πλεονεκτημάτων, πολλῶν ὄντων καὶ μεγάλων, ἐκπλήττονται καὶ ὑπερεξαίρουσι». Οἱ μεγάλες, ὡστόσο, ἀρετές του δὲν τὸν ἐμπόδισαν, τὸν δεύτερο Θεόδωρο Λάσκαρι, νᾶναι σκληρὸς καὶ μάλιστα ἀπάνθρωπος, ὅταν οἱ παλαιῆς οἰκογένειες, βλέποντας νὰ ὀνομάζει τὸν κοινωνικὰ ταπεινὸ Γεώργιο Μουζάλωνα, «τὸν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τούτῳ φιλούμενον», μέγαν δοκέστικον, σὲ λίγο μάλιστα «πρωτοσεβαστὸν τε καὶ πρωτοβεστιάριον καὶ μέγαν στρατοπεδάρχην», αἰσθάνθηκαν τὴν ἀνάγκη ν' ἀντιδράσουν. Καὶ δὲν τὸν ἐμπόδισαν οἱ ἀρετές του, οὔτε ἡ ἄρτια φιλοσοφικὴ του παιδεία πού τὴ χρωστοῦσε στὸν Νικηφόρο Βλεμμύδη, οὔτε ἡ ἐμφυτὴ μαθηματικὴ καὶ γεωμετρικὴ του σκέψη, νᾶναι φοβερὰ ὀξύθυμος καὶ νὰ βάζει νὰ δέρνουν τὸν Γεώργιο Ἀκροπολίτη, ἂν καὶ ἦταν μέγας λογοθέτης καὶ φίλος του, ὅπως τὸ διηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ παθὼν: «δυοῖν κορυνοφόροι»

προσέταξεν τύπτειν με... Καί οἱ μὲν ἔτυπτον, ἐγὼ δὲ σιγῇ τὰς τύψεις ἐλάμβανον. Ὅ καὶ μᾶλλον τοῦτον ἐξέμαινε, ὅτι μηδ' ὄλως πρὸς δεήσεις κάμπτομαι καὶ πληττόμενος». Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, πού ὁ αὐτοκράτωρ τὸν ἀγαποῦσε, δὲν ἔπαθε περισσότερα. Πολλοὶ ὁμῶς ἀπὸ τοὺς ἀντιδραστικούς μεγιστάνες ἔχασαν τὰ μάτια τους ἢ τὴ γλῶσσα τους.

Τέτοιοι ἦταν ὁ κίνδυνος πού ἀπειλοῦσε τοὺς μεγιστάνες, ὥστε ὁ μέγας κοντοσταῦλος Μιχαὴλ Παλαιολόγος, συμπολεμιστὴς ( ὅπως κι' ὁ πατέρας του Ἀνδρόνικος ) τοῦ Βατάτζη, ἀναγκάσθηκε ν' αὐτομολήσῃ καταφεύγοντας στὸν Τοῦρκο σουλτάνο — «αὐτομολητέον..., εἴ σοι μέλει τῶν ὀφθαλμῶν», τοῦ ψιθύρισε, κατὰ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη, ἓνας ἄνθρωπος τοῦ παλατιοῦ — γιὰ νὰ σωθεῖ. Ὅταν ἔμαθε ὁ αὐτοκράτωρ τὴ φυγὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, φωνάζει τὸν Γεώργιο Ἀκροπολίτη ( τὸ ἐπεισόδιο τοῦ δαρμοῦ εἶχε ξεχαστεῖ ) καί, ὅπως μᾶς διηγεῖται ὁ τελευταῖος, σημειώθηκε ἡ ἀκόλουθη χαρακτηριστικὴ στιχομυθία :

— «Ἐγὼς,» ἔφη, «τί γέγονεν;» Καὶ αὐτός, «Οὐδαμῶς,» ἔφην, «ὦ βασιλεῦ· τί δέ ἐστὶ τὸ προσφάτως γεγενημένον;» Ὁ δὲ φασιν, «Ὁ μέγας κοντοσταῦλος ἀπέδρα καὶ ἐπὶ τὰ τῶν Μουσουλμάνων κεχώρηκε. Τί γοῦν ἄρα περὶ τοῦ τοιοῦτου διανοῆ; μῶν πρὸς Μουσουλμάνων προσλαβόμενος στράτευμα καθ' ἡμετέρας χωρήσει χώρας;» «Οὐδαμῶς μοι δοκεῖ τοιοῦτον, ὦ βασιλεῦ,» ἔφην, «αὐτὸν διαπράξασθαι· τὴν γὰρ γνώμην τοῦ ἀνδρὸς ἐπέγνων, καὶ τὸ τοῦ φρονήματος ἐπίσταμαι φιλορώμαιον.» Καὶ ὁ βασιλεὺς, «Τίνος οὖν χάριν φυγὰς τῶν ἡμετέρων ἐγένετο;» «Ὅτι περ,» ἔφην, «ὡς οἴσθα, ὦ βασιλεῦ, οὐχ ἅπαξ οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ καὶ μυριάκις ἠπείλεις αὐτῷ τὰ δεινότατα καὶ ὠργίζου κατ' αὐτοῦ χαλεπῶς, καὶ ἐν πλήθει παρόντι πολλῶν ἔφασκες ἐκπέμψαι καὶ ἐξορύξαι οἱ τοὺς ὀφθαλμούς.»

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης εἶχε δίκιο. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος δὲν ἔστρεψε τὰ ὄπλα τῶν Μουσουλμάνων κατὰ τοῦ κράτους τῆς Νικαίας. Ὁ σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου τὸν δέχθηκε μὲ χαρὰ καὶ τὸν ἐτίμησε, καὶ τὸν ἔστειλε νὰ πολεμήσῃ τοὺς Σκυῆτες. Καὶ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γύρισε στὸ Ἰκόνιο νικητὴς. Ὑστερ' ἀπὸ ἀνταλλαγὰς ὄρκων καὶ ἐξηγήσεων, ὁ Παλαιολόγος ἐπιστρέφει στὴ Νίκαια καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις τὸν ἀγκαλιάζει καὶ τὸν στέλνει στὴ Μακεδονία πού τόσο καλὰ τὴ γνώριζε· ( ὅταν ὁ Βατάτζης, ἀνακτώντας τὴ Μακεδονία, ἐμπιστεύθηκε τὴ Θεσσαλονίκη στὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο, ὁ γιὸς του Μιχαὴλ πῆρε τὴν ἐντολὴ νὰ ἡγεμονεύσῃ στὶς Σέρρες ). Λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴ συμφιλίωση αὐτὴ, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, νέος ἀκόμα τριανταῆξη ἐτῶν, πεθαίνει. Καὶ τότε σημειώθηκε μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ φρικιαστικὰς σκηνὰς πού γνώρισε ἡ ἱστορία. Ὁ Γεώρ-

γιος Ἀκροπολίτης καὶ ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος ἢ ὁ Κυζίκου Θεόδωρος τὴν περιγράφουν μὲ τὶς ἴδιες περίπτου λέξεις :

«Ὁ μὲν οὖν τοῦ βασιλέως Θεοδώρου υἱὸς Ἰωάννης ὀκτῶ ἦν ἐτῶν· ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ βασιλεὺς διαθήκην ἐξέθετο, τάχα μὲν ὡς ἐπὶ τῷ παιδί, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπὶ τῷ πρωτοβεστιαρίῳ τῷ Μουζάλωνι Γεωργίῳ, τοῦτον γὰρ ἡ διαθήκη ἐποίει τῶν Ρωμαϊκῶν ἀπάντων πραγμάτων κύριον, μέχρις ἂν ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ βασιλεὺς Ἰωάννης εἰς τελείαν τὴν ἡλικίαν ἀφίκοιτο... Ἀλλ' οὕτω τρίτην εἶχεν ἐν τάφῳ κείμενος ὁ τοῦ βασιλέως νεκρὸς, καὶ συνδραμόντες οἱ ἐκεῖσε Ρωμαῖοι... ἀλλὰ καὶ οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως κεκακωμένοι ἄνδρες εὐγενεῖς, ὁ Στρατηγόπουλος δηλαδὴ Ἀλέξιος, οὗ τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον τετύφλωκεν, αὐτὸν δὲ καθεῖρξεν, ὁ Τορνίκης Κωνσταντῖνος, ὃν μέγαν πριμμικήριον εἶχεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, καὶ καθωσίωτο, ὁ Φιλῆς Θεόδωρος, τῶν ὀφθαλμῶν στερηθεὶς, ὁ Ζαγαρομάτης Γεώργιος, ὃν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης πρωτοβεστιαρίτην ὠνόμασεν, ὁ δὲ βασιλεὺς Θεόδωρος παρακοιμώμενον πρῶτον τιμήσας, ὕστερον καθωσίωσε, Νικηφόρος ὁ Ἀλυάττης, ὃν πρὸ βραχέος ἔχων κανικλείου, ὕστερον τὴν γλῶτταν ἐκτεμών, τῶν ὑπαρχόντων ἐγύμνωσεν, ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν χρησίμων καὶ ὀνομαστῶν, οἱ τοῖς στρατιώταις ἐπὶ τῇ τῶν Σωσάνδρων συνανιόντες μονῇ, κατὰ τοῦ πρωτοβεστιαρίου» (δηλαδὴ τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος) «καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ὠρμησαν· ἐκεῖσε γὰρ ἦν, τὴν ὀσίαν τοῦ βασιλέως πληρῶν... Ὡς δὲ τὸ πλῆθος εἶδον» (οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ) «γυμνοῖς ξίφεσι κατ' αὐτῶν χωροῦντας, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ προσέφυγον βήματος, καὶ τὴν παναγῆ περιπτυσάμενοι τράπεζαν, ἐκεῖσε ξίφους ἔργον γεγέννηται, μηδὲ μετὰ φόνου οἶκτον λαβόντων τῶν φονευτῶν, καὶ μεληδὸν διατεμόντες, μᾶλλον δὲ κατὰ ἄρθρα, ἢ καὶ σμικρὰ τῶν σαρκῶν διελόντες τεμάχια, τὸ οἰκεῖον τμήμα κρατῶν ἕκαστος, τῆς ἐπιθυμίας ἐνεφορήθησαν».

Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης περιγράφει τὴ φοβερὴ σκηνὴ ἀκόμα λεπτομερέστερα. Ἀκουσε τὰ καθέκαστα ἀπὸ ἄνθρωπο ποῦ ἦταν παρών. Ἡ ἀφήγησή του τελειώνει μὲ τὶς λέξεις: «Καὶ δῆλον γεγρονὸς τὸ πραχθέν, οὐκ ἦν ὅστις ἀπῆν ἐκεῖθεν, ἀλλ' ἕκαστος ἐπιστάς ὡς εἶχεν οὐτάζων καὶ μεθ' ὕβρεων ἠκίζε, καὶ ἐς τοσοῦτον μελεῖστί κατεδάσαντο ὥστε καὶ τοὺς ἐνταφιαστὰς ὕστερον σάκκῳ τὰ μέλη καταθέντας οὕτως ἐκφορῆσαι καὶ τάφῳ δοῦναι». Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσει τὶς φρικιαστικὲς λεπτομέρειες.

18

Ἀφοῦ συντελέσθηκε ἡ φοβερὴ αὐτὴ πράξις, οἱ εὐγενεῖς καὶ μεγιστάνες, ποῦ (ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου) εἶχαν καταντήσει γιὰ μιὰ στιγμὴ ἄμορφος ὄχλος, σκέφθηκαν τὴν εὐθύνη τους. Δὲ μπορούσε τὸ κράτος νὰ μείνει στὰ χέρια τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου

πού ήταν ὁ μόνος πιά ἐπίτροπος τοῦ μικροῦ Ἰωάννου Λάσκαρι. Ποιός θὰ προστάτευε τὴν αὐτοκρατορία πού οἱ τρεῖς βασιλεῖς τῆς Νικαίας, προπάντων οἱ δυὸ πρῶτοι, κατάφεραν νὰ τὴν κάνουν νὰ εξαπλωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια ὡς τὸν Ἀδρία; Οἱ εὐγενεῖς, πού γιὰ μιὰ στιγμή εἶχαν γίνει ὄχλος σφάζοντας τὸν Γεώργιο Μουζάλωνα καὶ τοὺς ἀδελφούς του, ξανάγιναν ὑπεύθυνα ἄτομα κ' ἔδειξαν, μάλιστα, μιὰ σπάνια στὴν ἱστορία ἀνιδιοτέλεια. Κανένας δὲ σκέφθηκε τὸν ἑαυτό του· τὰ μάτια ὄλων στράφηκαν σ' ἐκεῖνον πού ἦταν ὁ πιὸ ἀξίος ἀπ' ὄλους, καὶ πού ἦταν μακριὰ καὶ ξένος πρὸς τὸ ἔγκλημα τῆς μονῆς τῶν Σωσάνδρων, στὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο. Ὁ Μιχαὴλ, «διπλοῦς ὡς εἰπεῖν Παλαιολόγος ὢν, πατρόθεν ἅμα καὶ μητρόθεν», ἦταν, ὅπως λέει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (στὸν τρίτο Λόγο τῆς «Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας» του) «περίβλεπτος, καὶ ἡ περὶ τούτου φήμη ἠρέμα περιῆει τὰς ἀπάντων κλέπτουσα καὶ γοητεύουσα ἀκοάς». Ἔτσι παραδόθηκε τὸ βασιλικὸ διάδημα (ἀφοῦ πέρασε γιὰ λίγο ὁ Μιχαὴλ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ τοῦ δεσπότη) στὴν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων, πού ἦταν ἐξίσου παλαιὰ καὶ ἀρχοντικὴ ὅσο καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ Μιχαὴλ ἦταν ὁ πρῶτος Παλαιολόγος αὐτοκράτωρ καὶ ὁ τελευταῖος Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ μὲ πραγματικὴ κάτω ἀπὸ τὸ σκῆπτρο τοῦ αὐτοκρατορίας. Ἐφταιγε, τάχα, ὁ ἴδιος πού ἦταν ὁ τελευταῖος; Ὁ δάσκαλός μου ἔλεγε ὅτι ἔφταιγε. Τώρα πού κάνω μὲ ὠριμη, καὶ μάλιστα καταπονημένη, σκέψη τὴν ἀνασκόπηση τῆς ἱστορίας τῶν αὐτοκρατόρων, λέω πὼς δὲν ἔφταιγε. Ὁ δάσκαλός μου τιμοῦσε τὸν στρατιώτη Μιχαὴλ πρὶν γίνει αὐτοκράτωρ. Ὡστόσο, ὁ Μιχαὴλ ἔμεινε γενναῖος καὶ καλὸς στρατιώτης σ' ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του, καὶ ἤξερε νὰναί ἱκανὸς τεχνίτης στὴν πολιτικὴ καὶ τὴ στρατηγικὴ τέχνη. Στὰ εἰκοσιτρία χρόνια πού ἐβασίλευσε (ἀπὸ τὸ 1259 ὡς τὸ 1282) εἶδε τοὺς πιὸ ἰσχυροὺς συνασπισμοὺς νὰ στρέφονται ἐναντίον του, κι' ὅταν δὲν ἦταν ἀνθρώπινα δυνατὸ ν' ἀντιμετωπίσει τὸν κίνδυνο μὲ τὸ ξίφος, τὸν ἀντιμετώπιζε μὲ τὴν πολιτικὴ τέχνη ἢ ἔστω, ὅπως ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, μὲ τὴ βοήθεια τῆς τύχης. Μήπως, ὅμως, ἡ τύχη εἶναι ἀπόλυτα ἀδέσποτη; Κάποιος τὴν κατευθύνει. Καὶ ἀφοῦ, ὅπως ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, δὲ μπορεῖ νὰταν ὁ Θεὸς πού βόηθησε τὸν βαρύτατα ἀμαρτωλὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγο πού τὸν ἀφόρισε ὁ Ἀρσένιος, λέω πὼς θάταν ὁ ἴδιος ὁ Μιχαὴλ πού, ξέροντας νὰ βοηθήσει τὸν ἑαυτό του, ἔκανε καὶ τὴν τύχη νὰ ὑπακούει στὸ θέλημά του. Ὁ τυχερὸς ἄνθρωπος εἶναι κύριος τῆς τύχης του.

Τὸν πρῶτο συνασπισμὸ ὑποχρεώθηκε νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν ἴδιο χρόνο πού πῆρε στὰ χέρια του τὴν

ἐξουσία. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Μαμφρέδος ( Μαφρέ ἢ Μαφρόϊ συνηθίζαμε νὰ τὸν λέμε ), νόθος γιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου καὶ ἀδελφὸς τῆς ἐπίσης νόθης κόρης τοῦ τελευταίου Ἄννας ποὺ ὁ Βατάτζης τὴν παραμέλησε προτιμώντας μιὰν Ἰταλίδα συνοδό της, ἔβαλε στὸ μάτι τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας. Θεωρώντας τὸν ἑαυτό του περισσότερο διάδοχο τῶν Νορμαννῶν παρὰ τοῦ μεγάλου πατέρα του ποὺ σεβόταν τὴ Νίκαια, βάλθηκε νὰ κατορθώσει ὅ,τι δὲν εἶχαν κατορθώσει οἱ Νορμαννοί. Ἀφοῦ πῆρε τὴν Κέρκυρα, καθὼς καὶ τὸ Δυρράχιο καὶ τὸν Αὐλῶνα, συνασπίσθηκε μὲ τὸ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ, τὸ νόθο γιὸ τοῦ πρώτου Μιχαήλ Ἀγγέλου, ποὺ κι' αὐτὸς ἦταν νόθο μέλος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γένους τῶν Ἀγγέλων, καθὼς καὶ μὲ τὸν πανίσχυρο τότε πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμο Βιλλαρδουίνο. Ὁ Βιλλαρδουῖνος, ἀφοῦ εἶχε δείξει στὸ πεδίο τῆς μάχης τὴ δύναμή του στοὺς ἄλλους Φράγκους ποὺ ἡγεμόνευαν στὴν Εὐβοία, στὴν Ἀθήνα, στὴ Θήβα κι' ἄλλοῦ, εἶχε ἀναγκάσει ὅλους ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ὑπεροχὴ του καὶ τοὺς τράβηξε μαζὶ του στὸ συνασπισμό. Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος στέλνει τὸν ἀδελφὸ του, τὸν μέγα δομέστικο Ἰωάννη, ν' ἀντιμετωπίσει τοὺς συνασπισμένους ἐχθροὺς του. Στὴν πολύνεκρη μάχη τῆς Πελαγονίας, στὴν τοποθεσίᾳ ποὺ ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ὀνομάζει «Βορίλα Λόγγον» ( δηλαδὴ πρὸς βορρᾶν τῆς Καστορίας ), οἱ Ἕλληνες, στηριγμένοι σὲ μισθοφόρους Γερμανοὺς καὶ Τούρκους, Οὐγγρους καὶ Κουμάνους ( Κομάνους, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Παχυμέρης ), Σέρβους καὶ Βουλγάρους, ἔκαμψαν τὴ γενναϊότητα τῶν Φράγκων ἵπποτῶν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βιλλαρδουῖνος πέφτει αἰχμάλωτος στὰ χέρια τοῦ Ἰωάννου, ποὺ ὁ αὐτοκράτωρ τὸν ἀμείβει ὀνομάζοντάς του σεβαστοκράτορα καὶ στέλνοντάς του μάλιστα τὰ σύμβολα τῶν βασιλικῶν ἀετῶν.

Ἡ νίκη αὕτη — «ὀλίγας γὰρ τοιαύτας νίκας εἶδεν ὁ ἥλιος», λέει ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος ἢ ὁ Κυζίκου Θεόδωρος — ἦταν ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν τύχη τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος φέρθηκε ἵπποτικά στὸν ἵπποτὴ πρίγκιπα Βιλλαρδουῖνο. Τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, γραμμένο ἀπὸ γασμοῦλο μὲ πνεῦμα ἀνθελληνικό, ὁμολογεῖ τὴν ἀλήθεια καὶ λέει:

«Ἐπῆρε γὰρ τὸν πρίγκιπα τιμητικὰ μετ' αὐτὸν·  
σιμὰ του ἔκαβαλλίκευεν, μετ' αὐτὸν ἔκοιμᾶτον».

Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ Παλαιολόγος φέρθηκε στὸν γενναῖο του αἰχμάλωτο μὲ γενναιοφροσύνη:

«Ὁ πρίγκιπας γονατιστὰ τὸν βασιλέα ἐχαιρέτα,  
κι' ὁ βασιλεὺς, ὡς φρόνιμος κ' εὐγενικὸς ὅπου ἦτον,  
ἀπὸ τὸ χέρι τὸν κρατεῖ κι' ἀπάνω τὸν σηκώνει».

Γιὰ νὰ τὸν ἀπελευθερώσει, ὅμως, ζήτησε ὁ αὐτοκράτωρ ἀπὸ τὸν Βιλλαρδουίνο νὰ τοῦ παραδώσει ὁλόκληρη τὴν Πελοπόννησο:

«Ἐν τούτῳ λέγω, πρίγκιπα, καὶ συμβουλεύομαί σε·

.....  
νὰ σᾶς ἐβγάλω ἀπ' ἐδῶ, νὰ σᾶς ἐλευθερώσω·  
κι' ἀμέτε κι' ἀγοράσετε χῶρες εἰς τὴν Φραγκίαν,  
νὰ ἔχετε παντοτινὰ ἐσεῖς καὶ τὰ παιδιὰ σας  
κι' ἀφήτε ἐμέναν τὸν Μορέαν ὅπου ἐνὶ ἰγονικόν μου».

Ὁ Βιλλαρδουίνος ἀρνήθηκε νὰ παραδώσει ὁλόκληρο τὸν Μορέα. Τρία χρόνια ἔμεινε αἰχμάλωτος μαζί μ' ὅλους τοὺς ἄλλους Φράγκους ἀφεντάδες καὶ ἱππότες. Ὅσοι δὲν εἶχαν σκοτωθεῖ, εἶχαν πέσει ὅλοι αἰχμάλωτοι. «Μόνη ἡ φτωχολογία», ὅπως λέει τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, γλύτωσε, δηλαδὴ τῶσκάσε. Ὑστερ' ἀπὸ τρία χρόνια αἰχμαλωσία — στὸ μεταξύ εἶχε ἀπελευθερωθεῖ ἡ Κωνσταντινούπολη, καὶ οἱ συνθήκες γιὰ τοὺς Φράγκους ἔγιναν ἀκόμα δυσμενέστερες — ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος δέχθηκε νὰ ἐξαγοράσει τὴν ἀπελευθέρωση τῆ δικῆ του, τοῦ ἐπίσης γενναίου ἀφέντη τῆς Καρύταινας Γοδοφρείδου ντὲ Μπριέρες — τοῦ μισῖρ Ντζεφρέ, ὅπως τὸν λέγαμε — καὶ ὅλων τῶν δικῶν του, μ' ἓνα βαρυσήματο γιὰ μᾶς τοῦ Μοραίτες συμβιβασμό. Τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως λέει ὅτι «ἐσυμβιβάστην οὕτως»:

«νὰ δώση γὰρ τοῦ βασιλέως διὰ τὴν ἐλευθερίαν τους,  
τὸ κάστρον τῆς Μονοβασίας καὶ τῆς μεγάλης Μαΐνης,  
τὸ τρίτον κι' ὁμορφότερον τοῦ Μυζηθρᾶ τὸ κάστρον».

Τὸ Χρονικὸ παραλείπει νὰ προσθέσει στὰ κάστρα τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Μάνης (τὴ Μαΐνη τὴ λέει τὸ ἴδιο τὸ Χρονικὸ καὶ Μάνη) τὸ σημαντικὸ καὶ ὠραῖο κάστρο τοῦ Γερακιοῦ, ποὺ ὁ Βιλλαρδουίνος ὑποχρεώθηκε ἐπίσης νὰ παραδώσει.

Ἀπὸ τότε ἄρχισε ν' ἀναπτύσσεται τὸ ἀπόμερο κομμάτι τῆς αὐτοκρατορίας ποῦ, ἀργότερα, ὀνομάσθηκε δεσποτάτο τοῦ Μορέως.

19

Τὸ καλοκαίρι τοῦ σωτήριου ἔτους 1261, ὁ Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος, ποὺ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν εἶχε τιμήσει μὲ τὸν τίτλο τοῦ Καίσαρος, εἶχε τὴν ἐπνευση καὶ τὴν τύχη — ἐνῶ ἡ ἐντολὴ ποῦ πῆρε ἦταν νὰ κατευθυνθεῖ πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο — νὰ σταματήσῃ μπροστὰ στὴν πόλη τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ δώσει πίστη σὲ πληροφορίες καὶ συμβουλές ποῦ τοῦ δόθηκαν ἀπὸ πρόσωπα ἐλάχιστα ἀξιόπιστα, νὰ χρησιμοποιοῦσῃ μιὰ μυστικὴ ὑπόγεια εἴσοδο καὶ νὰ κυριεύσῃ τὴ Βασιλεύουσα. Ὁ δεύτερος Βαλδουίνος καὶ ὁ Λατῖνος πατριάρχης τῶσκάσαν. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος δυσκολεύθηκε νὰ πιστέψῃ τ' αὐτιά του, ὅταν ἄκουσε τὴ μεγάλη

εΐδηση. Τρεΐς ἑβδομάδες ἀργότερα, ἔκαμε ὁ Μιχαήλ τὴ θριαμβευτικὴ του εἴσοδο στὴν Κωνσταντινούπολη. Δὲν τοῦ ἀρκοῦσε, ὅμως, αὐτό. Δὲν πέρασε παρὰ ἐλάχιστος χρόνος καὶ ἀναγόρευσε (τὴ συμβουλή τοῦ τὴν ἔδωσε ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἂν πιστέψουμε ὅσα διηγεῖται ὁ ἴδιος) τὸν πρωτότοκο γιό του Ἀνδρόνικο, σὲ ἡλικία τριῶν ἐτῶν, συμβασιλέα καὶ, ἀφοῦ τύφλωσε μ' ἓνα ἐντεχνο καὶ ἀπαλὸ τρόπο τὸν μικρὸν Ἰωάννη Λάσκαρι, ἔκλεισε τὸ δυστυχισμένο νόμιμο κύριο τοῦ θρόνου σ' ἓνα μοναστήρι.

Τότε ὑψώσε τὸ ἀνάστημά του ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος, ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν ἤξερε παρὰ μόνο λίγα γράμματα («ὀλίγα τινὰ τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφίας τοῦ μὴ δοκεῖν ἀπείρως τῶν τοιούτων ἔχειν», ὅπως λέει ὁ «ὀμόστεγος καὶ ὀμωρόφιος» φίλος του, ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος ἢ ὁ Κυζίκου Θεόδωρος), ἀλλὰ ποὺ εἶχε μεγάλο θάρρος καὶ βαθειὰ πίστη στὸ Θεὸ («τῷ δὲ βέλει τοῦ πρὸς θεὸν ἔρωτος τρωθεὶς ἐκ νεότητος τὴν ψυχὴν»). Καὶ δὲ λύγισε ὁ Ἀρσένιος. Προτίμησε νὰ χάσει τὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ νὰ ὑποστεῖ, ὅπως ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, διώξεις καὶ προπηλακισμούς, παρὰ νὰ συγχωρήσει τὸν αὐτοκράτορα καὶ νὰ λύσει τὸν δεσμό, δηλαδὴ τὸν ἀφορισμό. Καὶ τὸν ἔλυσε, βέβαια, ὁ διάδοχος τοῦ Ἀρσενίου Ἰωσήφ, «ὅμως πολὺς ἐντεῦθεν ἀνερράγη κλύδων τῇ ἐκκλησίᾳ», ὅπως λέει ὁ Παχυμέρης. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀρσενίου ἀρνήθηκαν ν' ἀναγνωρίσουν πατριάρχη τους τὸν Ἰωσήφ. Ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ ἠθικὸ σχίσμα ποὺ ἔκαμε τοὺς «πτωχοὺς τῷ πνεύματι» νὰ περιφέρονται ὡς «σακκοφόροι», προφητεύοντας τὴν πτώση κάθε ἐξουσίας καὶ προετοιμάζοντας, χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, τὴν αἱματηρὴ ἐξουσία τοῦ ὄχλου τῶν Ζηλωτῶν ποὺ σημειώθηκε πολὺ ἀργότερα.

Ὁ Θεὸς δὲν τιμώρησε τοὺς Παλαιολόγους στὸ πρόσωπο τοῦ ἴδιου τοῦ Μιχαήλ ποὺ ἐγκλημάτησε· τοὺς τιμώρησε, ὅμως, ὡς βασιλικὸ γένος· στὰ χέρια τους χάθηκε ὀριστικὰ ἡ αὐτοκρατορία, καὶ χρειάστηκε ἡ μεγάλη θυσία τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος γιὰ νὰ σημειωθεῖ — ὄχι, ὅμως, ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἐν οὐρανοῖς — ὁ ἐξιλασμός. Τὸ ὅτι ὁ πατέρας τοῦ ἄτυχου Ἰωάννου Λάσκαρι ἔβγαλε τὰ μάτια τόσων ἀνθρώπων, αὐτὸ δὲ βάραινε τὸν μικρὸ καὶ ἀθῶο Ἰωάννη καὶ δὲν ἐλαφρύνει διόλου τὴ θέση ἐκείνου — δηλαδὴ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου — ποὺ τύφλωσε τὸν Ἰωάννη. Πάντως, δὲν ξέρω μὲ βεβαιότητα πῶς ἔχουν τὰ πράγματα στὸν κόσμον τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ἐξιλασμοῦ. Τὸ λαβύρινθο τῶν ἁμαρτιῶν τὸν κατασκεύασαν, μὲ μεγάλη τέχνη κ' ἐφευρετικότητά, οἱ ἄνθρωποι. Ἀφοῦ, ὅμως, τὸν κατασκεύασαν σὰν οἱ πιὸ ἐπιδέξιοι τεχνίτες, ἔχασαν οἱ ἴδιοι τὸ δρόμον ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἐξοδο. Μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ ὀρίζει τὴν ἐξοδο.

Λένε ( τὸ διάβασα σ' ἓνα Ἰταλικὸ χειρόγραφο ) ὅτι ἓνας εὐγενῆς Ἕλληνα, ὁ Θεόδωρος Τορνίκης, ὅταν ἄκουσε τὴν εἶδηση ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἐλευθερώθηκε κ' ἦταν πάλι στὰ χέρια τοῦ δικοῦ μου αὐτοκράτορος, πέθανε ἀπὸ τὴ λύπη του. Πρὶν πεθάνει, εἶπε κλαίγοντας: Ὅϊμέ, αὐτὸ εἶναι ἡ καταστροφή τῆς Χριστιανωσύνης! Οἱ γύρω του ἀπόρησαν καὶ τοῦ εἶπαν: Τί λές, κύριε; Ἀνακτήσαμε τὴν πατρίδα μας κ' ἐσύ κλαῖς; Κι' ὁ Τορνίκης ἀπάντησε: Δέν κλαίω χωρὶς λόγο· τώρα πού ἀνακτήθηκε ἡ Κωνσταντινούπολη, ὅλοι οἱ γραιναῖοι, μαζί μὲ τὸν Μιχαήλ Παλαιολόγο, θὰ μεταφέρουν ἐκεῖ τὴν ἑδρα τους, καὶ ἐνῶ ἕως τώρα πολεμοῦσαν τοὺς Τούρκους θὰ παραδοθοῦν στὶς ἀπολαύσεις πού προσφέρει ἡ Πόλη καὶ θὰ πάψουν ν' ἀσκοῦνται στὰ ὄπλα· ἔτσι, οἱ Τούρκοι θὰ καταλάβουν τὴν ἀσιατικὴ χώρα καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ διαβοῦν τὰ στενὰ καὶ θὰ πᾶνε στὴν Εὐρώπη, καὶ θὰ κατακτήσουν τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία μας.

Ὁ δάσκαλός μου ἔβρισκε ὅτι ὁ Θεόδωρος Τορνίκης εἶχε δίκιο. Ὡστόσο, νομίζω ὅτι, ἂν ἡ προφητεία βγῆκε σωστή, τὸ αἶτιο πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια τῶν ἀσιατικῶν κτήσεις δέν ἦταν ἐκεῖνο πού εἶδε ὁ Θεόδωρος Τορνίκης. Ἄλλοτε, πρὶν οἱ Λατῖνοι κατακτήσουν τὴν Κωνσταντινούπολη, μπορεῖ ἡ ὁμορφιά της νὰ εἶχε κάνει ὀρισμένους αὐτοκράτορες νὰ χάσουν τὸ σφρίγος τους καὶ νὰ παραμελήσουν τὶς «ἄκρες». Τώρα, ἡ Βασιλεύουσα εἶχε πάψει νὰ χεῖ τὴν ἴδια πλούσια ὑλικὴ ὁμορφιά. Οἱ σταυροφόροι ἔπεσαν ἐπάνω της σὰ βάρβαροι, καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἔξοχος χρονογράφος τους, ὁ πρωτοστράτωρ τῆς Καμπανίας Γοδοφρεῖδος Βιλλαρδουίνος, ὁμολογεῖ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πυρπολήσεις, ἔγιναν καὶ φοβερὲς λεηλασίες καὶ ἄλλες καταστροφές. Περιγράφοντας διεξοδικὰ τὶς λεηλασίες πού ἔγιναν, καταλήγει στὴ φράση: «Καὶ ὁ Ζοφρουά ντέ Βιλ - Ἀρντουέν, ὁ μαρεσάλος τῆς Καμπανίας» ( δηλαδὴ ὁ ἑαυτὸς του ) «μαρτυρεῖ στ' ἀλήθεια ὅτι, ὅσο φθάνει ἡ γνώση του, ἀφότου ἄρχισαν οἱ αἰῶνες, δέν εἶχαν ποτὲ κερδηθεῖ τόσα πράγματα σὲ μιὰ πόλη». Κ' ἔγιναν, ἀργότερα, κι' ἄλλες καταστροφές. Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἔχασε, βέβαια, τὶς ἀσιατικὲς κτήσεις, καὶ στὸ τέλος τῆς βασιλείας του οἱ Τούρκοι εἶχαν πλησιάσει τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ δὲ φταίει γι' αὐτὸ ἡ ναρκωτικὴ ὁμορφιά τῆς Βασιλεύουσας. Ὁ Μιχαήλ δέν παραμέλησε τὴν Ἀσία, ἐπειδὴ παραδόθηκε στὴν ὁμορφιά της. Τὴν παραμέλησε — ἐνῶ ἤξερε τὴ σημασία της, κ' ἦταν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ πού ( ὅπως λέει ὁ Παχυμέρης ) «τὰς ἄκρας ὠχύρου» τῆς Ἀσίας — γιὰτί, ἀπὸ τὸ ἔτος 1261 πού μπῆκε στὴ Κωνσταντινούπολη, ὡς τὸ ἔτος 1282 πού πέθανε, ἀπορροφήθηκε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ν' ἀντι-



μετωπίσει τούς φοβερούς κινδύνους πού ἀδιάκοπα τὸν ἀπειλοῦσαν ἀπὸ τὴ Δύση καὶ τὸ Βορρᾶ.

Κι' ἀπὸ ποιούς δὲν εἶχε νὰ προφυλαχθεῖ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος! Τὰ πελάγη καὶ τὸ ἐμπόριο τὰ εἶχαν στὰ χέρια τους οἱ «Βενετικοί», οἱ «Γεννουῖται» καὶ οἱ «Πισσαῖοι» (ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Παχυμέρης). Στούς Γενουάτες, πού ἦταν στὴν Κωνσταντινούπολη πολὺ περισσότεροι, ἔδωσε ὁ Μιχαὴλ τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκαταστήσουν ἕνα αὐτόνομο καθεστῶς στὸ Γαλατᾶ, ἀλλὰ καὶ στοὺς Βενετοὺς καὶ Πιζάνους, πού ἔμειναν μέσα στὴ πόλη, δὲν ἀρνήθηκε τὸ δικαίωμα νὰ χουν τοὺς δικούς τους νόμους καὶ νὰ δίνουν λόγο στὸ δικό τους δικαστή. Οἱ δυὸ ναυτικές δυνάμεις μποροῦσαν, ἂν ἤθελαν, νὰ κάνουν τὴν Κωνσταντινούπολη νὰ πεινάσει, κ' ἔτσι ἔκανε ὁ Μιχαὴλ ὅλες τὶς δυνατὲς παραχωρήσεις. Γιὰ μιὰ στιγμή, νόμισε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ Γένουα γιὰ ν' ἀδυνατίσει ἔτσι ἡ πολὺ ἰσχυρότερη στὶς θάλασσες Βενετία. Μὲ τὴ μεγάλη πολιτικὴ του τέχνη ὁ δόγης Ἀρίγος Ντάντολος εἶχε καταφέρει νὰ κάνει τοὺς Φράγκους σταυροφόρους νὰ γίνουν κάμποσον καιρὸ ὄργανά του. Ὄταν ἔγινε ἡ μεγάλη μοιρασιά, ὁ δόγης ἀδιαφόρησε γιὰ τὶς ἡπειρωτικές ἐνδοχῶρες (μόνο γιὰ τὴν Ἀδριανούπολη ἔκανε ἐξάιρεση) καὶ διάλεξε τὸ μερίδιο πού ταίριαζε στὴν ἐπιπλέονσα δημοκρατία του: διάλεξε τὴν Κρήτη καὶ τὴν Εὐβοία, τὴ Μεθώνη καὶ τὴν Κορώνη στὸν Μορέα, τὸ Δυρράχιο καὶ τὸ Ραγούζιο στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ Ἀδρία, μερικὰ ἄλλα κρίσιμα νησιά στὸ Αἶγαῖο καὶ στὶς Κυκλάδες, καὶ τὴν Καλλίπολη, τὴ Ραιδεστό καὶ τὴ θρακικὴ Ἡράκλεια πλάϊ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ Γένουα βρέθηκε ἔτσι σὲ πολὺ μειονεκτικὴ θέση. Ἀλλὰ δὲν τὴν ἔβγαλε ἀπὸ τὴ δύσκολη αὐτὴ θέση τῆς οὔτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, πού ἔμπλεξε ἀδίκαια στὴν ὑπόθεση αὐτὴ καὶ πού ἀναγκάστηκε γρήγορα νὰ ὑπαναχωρήσει.

Ἄν οἱ Βενετοὶ καὶ οἱ Γενουάτες τὸν ἔσφιγγαν μονάχα ὡς τὸ σημεῖο πού τοὺς ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ ν' ἀποσπάσουν ναυτικὰ καὶ ἐμπορικὰ πλεονεκτήματα, ἄλλες δυνάμεις ὄχι μόνο τὸν ἔσφιγγαν, ἀλλὰ πῆγαν καὶ νὰ τὸν πνίξουν. Καὶ ὅμως δὲν τὸν ἔπνιξαν. Ἡ πολιτικὴ του τέχνη καὶ ἡ τύχη τὸν ἔσωσαν.

Ὁ Πάπας, ὅπως λέει ὁ Παχυμέρης, «εὐρῶν δραστήριον ἄνδρα, ἀδελφὸν ρηγὸς τῶν Φραντζίσκων ὄντα..., τὸν Κάρουλον» (δηλαδὴ τὸν Κάρολο τὸν Ἀνδεγαυικό), τὸν βάζει ν' ἀντιμετωπίσει τὸν Μαμφρέδο πού, ὅπως κι' ὁ πατέρας του, ἦταν γιὰ τὸν Πάπα ἕνας ἀνυπόφορος ἀντάρτης. Ἀφοῦ ἔχασε ὁ Μαμφρέδος, στὴ μάχη τοῦ Μπενεβέντο (τοῦ Μπονιβάντ, ὅπως λέει τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως), τὰ πάντα, ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ του, τὸν διαδέχεται ὡς βασιλεὺς τῆς Σικελίας ὁ νικητὴς Κάρολος, ὁ σκληρὸς καὶ ματαιόδοξος καὶ ἀδί-

στακτος, πού ἦταν στό χαρακτήρα ἀπόλυτα διαφορετικός ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Λουδοβίκο, τὸν βασιλέα τῆς «Φραγγίας» (τῆς Γαλλίας, ὅπως τὴν ἔλεγαν οἱ παλαιοὶ μας πρόγονοι), πού ἡ δυτικὴ ἐκκλησία τὸν ἀναγόρευσε Ἅγιο. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη, τὰ πράγματα ἔγιναν πολὺ δύσκολα γιὰ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο. Τὸν Μαμφρέδο δὲν τὸν βοηθοῦσε ὁ Πάπας. Τὸν Κάρολο, ὅμως, τὸν θεωροῦσε δικό του. Ὄταν μάλιστα ὁ ἐξόριστος Βαλδουῖνος, παντρεύοντας τὸ γιό του μὲ τὴν κόρη τοῦ Καρόλου, ὑποχρεώθηκε νὰ μεταβιβάσει στὸν ἀπαιτητικὸ συμπέθερό του τὰ βασιλικά του δικαιώματα ἐπάνω στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Κάρολος πρόβαλε διεκδικώντας τὴν ἀποκατάσταση τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας στὴν Ἀνατολή. Ἀκόμα κι' αὐτὸς ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος τοῦ παραχώρησε δικαιώματα ἐπικυριαρχίας στὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας, δίνοντας καὶ τὴν κόρη τοῦ Ἰσαβέλλα στὸ γιό τοῦ Καρόλου. Καὶ οἱ Ἕλληνες, ἐπίσης, ἡγεμόνες τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Βλαχίας (δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς Θεσσαλίας πού εἶχε τώρα ἔδρα τῆς τῆς Νέα Πάτρα), ἀντιδρώντας στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐνιαίας Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, τάχθηκαν μὲ τὸ μέρος τοῦ Καρόλου. Στὴ Νεάπολη ἔφθασαν καὶ πρέσβεις τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων, προσφέροντας τὴ συμμαχία τους κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Πῶς μποροῦσε ὁ Μιχαὴλ νὰ σκεφθεῖ τὶς ἀσιατικὲς κτήσεις; Καὶ ὅμως, χωρὶς νὰ ἐξασφαλίσει ὡς τὸ τέλος τὴ σωτηρία τῶν ἀσιατικῶν κτήσεων, κι' αὐτὲς τὶς σκέφθηκε ὁ ἀμαρτωλός, ἀλλὰ πολυμήχανος, Μιχαὴλ, προσπαθώντας νὰ διαιρέσει τὰ ἰσχυρὰ ἔθνη πού τὸν πίεζαν ἀπὸ τὸ Νότο καὶ τὸ Βορρᾶ καὶ στέλνοντας πρεσβεῖες καὶ πλούσια δῶρα. Μιὰ σοβαρὴ, ἔστω καὶ παροδική, ἐπιτυχία εἶχε ἡ προσπάθεια πού ἔκανε νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους. Γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Σέρβους, πάντρεψε τὸ γιό του καὶ διάδοχο τοῦ θρόνου Ἀνδρόνικο μὲ τὴν κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῶν Οὐγγρων. Καὶ γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς Βουλγάρους, ἔφθασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ κολακεύσει τοὺς Ταρτάρους, «συνάλλαγμα τῶ ἄρχοντι τούτων ἐκδόντος τοῦ βασιλέως», ὅπως λέει ὁ Παχυμέρης, «ἐτέραν παῖδα οἱ ἐκ σκοτίων σπερμάτων γεγεννημένην, Εὐφροσύνην τοῦνομα».

Τί ἔπρεπε, ὅμως, νὰ κάνει ὁ Μιχαὴλ μὲ τὸν κίνδυνο πού ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Δύση; Ἐστειλε πρέσβεις – καὶ μάλιστα τὸν χαρτοφύλακα τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας Ἰωάννη Βέκκο καὶ τὸν ἀρχιδιάκονο τοῦ βασιλικοῦ κλήρου Μελιτηνιώτη – πρὸς τὸν ἅγιο Λουδοβίκο, «πρὸς τὸν ρῆγα Φραγγίας, αὐτάδελφον μὲν τοῦ Καρούλου τὸ γένος ὄντα, τοὺς τρόπους δὲ ἠκιστα ἀδελφίζοντα», ὅπως λέει ὁ Παχυμέρης, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὸν πείσουν νὰ γράψῃ στὸν Κάρολο ἐπιχειρώντας «καὶ τὸ θράσος ἐκμαλάττειν καὶ τὰς ὁρμὰς ἐκείνου ἀνέχειν». Ὑστερ

ἀπὸ φοβερὰς περιπέτειες, οἱ πρέσβεις βρῆκαν τὸν Λουδοβίκο στὴ Λιβύη βαρεια ἄρρωστο ( «ἐπέκειτο γὰρ λοιμὸς ἰσχυρὸς» ). Ἔτσι ἔφυγαν οἱ πρέσβεις μὲ ἄδειανὰ τὰ χέρια. Ὁ Μιχαήλ, ὅμως, ἀπευθύνθηκε καὶ στὸν Πάπα γιὰ νὰ συγκρατήσῃ αὐτὸς τὸν Κάρολο ποὺ εἶχε πιάσει βάσεις γερὰς στὴν Κέρκυρα, στὴν Ἡπειρο καὶ στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Ἅγιος Λουδοβίκος πέθανε· δὲν ξέρω τί θάκανε, ἂν δὲν πέθαινε στὴν κρίσιμη στιγμή. Ὁ Πάπας βόηθησε. Εἶδε ὅτι ἦρθε ἡ στιγμή γιὰ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν. Στὸ ἔτος 1272, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ποὺ ἔμεινε μέγας λογοθέτης καὶ πλάϊ στὸν Μιχαήλ Παλαιολόγο, νίκησε μέσα του, μπροστὰ στὸ γενικώτερο συμφέρον τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἀνθενωτικὴ του διάθεση καὶ πῆγε στὴ σύνοδο τοῦ Λουγδούνου. Παίρνοντας ὡς ἀντάλλαγμα τὴ βεβαίωση τοῦ Πάπα – Πάπας ἦταν, τότε, ὁ δέκατος Γρηγόριος – ὅτι θὰ θεωρεῖ μοναδικὸν ἀρμόδιο γιὰ τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς τὸν Ἑλληνα αὐτοκράτορα, δέχθηκε ὁ Ἀκροπολίτης νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἐκκλησία μας στὸν Πάπα. Μὲ τὴν ἄδεια, ἔτσι, τοῦ ἴδιου τοῦ Πάπα, καὶ μὲ τὸ κῦρος ποὺ τοῦδινε ἡ ἄδεια αὐτή, πῆρε ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἀμέσως τὴν πρωτοβουλία νὰ χτυπήσῃ τοὺς Λατίνους στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία, στὴν Εὐβοια καὶ τὴν Πελοπόννησο.

## 21

Εἶχε, ὅμως, ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος τὸ δικαίωμα νὰ ἐξαγοράσῃ τὴ σωτηρία τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ὑποταγὴ του στὴ Ρώμη;

Ὁ δάσκαλός μου ( ἂν καὶ φίλος καὶ θαυμαστής τοῦ Δημητρίου Κυδώνη ποὺ προσχώρησε στὴ Λατινικὴ ἐκκλησία ) ἔλεγε ὄχι. Δὲν τὸλεγε μὲ καλογερικὸ φανατισμό· τὸλεγε μὲ σκέψη ἡρεμῆ καὶ ψυχραιμῆ. Οὔτε, ὅμως, κ' ἐγὼ μπορῶ νὰ πῶ κατηγορηματικὰ ναί. Ὁ τῆς ἐκκλησίας χαρτοφύλαξ Ἰωάννης Βέκκος – «συνετὸς ἀνὴρ ἐν τοῖς μάλιστα καὶ λόγου καὶ παιδείας τρόφιμος», ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς – εἶπε κατηγορηματικὰ ναί. Καὶ δέχθηκε, ἂν καὶ παλαιὸς ἀνθενωτικὸς, νὰ γίνῃ, στὸ ἔτος 1275, πατριάρχης, γιὰ νὰ βοηθήσῃ ἀκριβῶς τὴν πολιτικὴ τοῦ Μιχαήλ.

Ἄλλὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος κουνήθηκε ὀλόκληρο, καὶ τὰ βράχια του κόντεψαν ν' ἀποκοποῦν ἀπὸ τὶς ὑποθαλάσσιες ρίζες τους. Ἄν ὁ χρόνος δὲν εἶχε κλείσει ξανὰ τὴ διώρυγα ποὺ εἶχε ἀνοίξει ὁ Ξέρξης, κ' ἐξακολουθοῦσε ν'ἄναι κομμένο τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ Μακεδονία, χωρὶς ἄλλο θὰ ξεκινούσε, ἐπιπλέοντας σ' ἄ μιὰ νέα ἄδηλος Δῆλος, καὶ θὰ ἔφθανε στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ πέσει ἐπάνω στὸν αὐτοκράτορα καὶ στὸν πατριάρχη καὶ νὰ συντρίψῃ τὰ κεφάλια τους.

Ὁ αὐτοκράτωρ προσπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ βῆμα ποὺ

ἀποφάσισε νὰ κάνει, «οἰκονομίαν εἶναι λέγων τὸ πρᾶγμα καὶ οὐ καινοτομίαν· φρονίμων δ' εἶναι, πρὶν γενέσθαι τὰ δυσχερῆ, προνοεῖσθαι ὅπως μὴ γένηται· κἂν τι δέη καινοτομεῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ μείζοσι κινδύνοις περιπεσεῖν, μηδὲ τούτου φείδεσθαι. Ἐὰν γὰρ ἐπίωσιν οἱ πολέμιοι, πολλαχῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔτι διεῖρηγμένης καὶ ἄρτι ἀνοικιζομένης καὶ οἶον εἶπεῖν ἀναβιωσκούσης ἐκ τῶν πρὸ βραχέος θανάτων, χείρονα τῶν προτέρων ἔσται τὰ παρόντα δεινά, καὶ κύριοι καθεστήξουσιν οἱ πολέμιοι οὐ μόνον τῶν ἱερῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἅμα, παιδῶν καὶ γυναικῶν καὶ πραγμάτων... Καὶ τότε λελείπεται, μηδένα τὸν προστησόμενον εἶναι τῶν πατρίων ἔθῶν καὶ νομίμων· καὶ πρὸς γε ἔτι τῶν ἱερῶν θεσμῶν καὶ δογμάτων· ἀλλὰ πάντων ἔσται ῥαδία παρατροπή καὶ κατάλυσις. Ἄ νῦν ἐγὼ προορώμενος διάκονον πρόθυμον ἑμαυτὸν ταυτησί τῆς οἰκονομίας κατεστησάμην. Οἰκονομίας δ' ἐστὶν ἔμφρονος, ἀνάγκης κατεπειγούσης ζημιωθῆναι μικρὸν κέρδους εἴνεκα μείζονος...». Ἔτσι μιλοῦσε (ὅπως μᾶς λέει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς στὸν πέμπτο Λόγο τῆς «Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας» του) ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐπιχειρώντας νὰ κάμψει «μειλιχίους τὰ πρῶτα λόγοις καὶ ἤθεσιν ἰλαροῖς» τοὺς ἀντιπάλους του πρὶν φθάσει στὰ μέτρα τῆς βίας (καὶ τὰ μέτρα αὐτὰ ἦταν «δημεύσεις, ἔξορῖαι, φυλακαί, ὀφθαλμῶν ἀφαιρέσεις, μάστιγες, χειρῶν ἐκτομαί»).

Ἄν εἶσαι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν αὐτοκρατορία, πρέπει νὰ σκέπτεσαι ὅπως σκέφθηκε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος. Ὡστόσο ἐγὼ, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ δάσκαλό μου, σκέπτομαι καὶ σήμερα ἀκόμα — σ ἡ μ ε ρ α, δηλαδή κάμποσα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ φοβερὸ ἔτος 1453 — ὅτι τὸ Γένος μας μπορεῖ ἴσως νὰ χρειάζεται πιὸ πολὺ τὸ Ἅγιον Ὄρος παρὰ τὴν αὐτοκρατορία. Μιλᾶω κ' ἐγὼ χωρὶς φανατισμό. Ὅπως ὁ δάσκαλός μου ἦταν θαυμαστής τοῦ Δημητρίου Κυδωνη κ' ὁμως σκεπτόταν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἔτσι κ' ἐγὼ εἶμαι θαυμαστής τοῦ σοφοῦ Βησσαρίωνος ποὺ ἔγινε καρδινάλιος, κ' ὁμως ἐκφράζω τὴν παραπάνω γνώμη. Δὲν τὴν ἐκφράζω μὲ καμμιά βεβαιότητα, ἀλλὰ ἔτσι τὸ αἰσθάνομαι τὸ πρᾶγμα. Βέβαιο δὲν εἶναι, ἄλλωστε, τίποτε· δηλαδή, τίποτε ἀπ' ὅσα δὲν ἔγιναν δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ. Δὲν εἶναι διόλου βέβαιο ὅτι θὰ σωζόταν ἡ Κωνσταντινούπολη στὸ ἔτος 1453, ἂν ἦταν ὅλοι οἱ Ἕλληνες σύμφωνοι μὲ τὴν ἔνωση. Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι βέβαιο — γιὰτὶ αὐτό, ἀπλούστατα, ἔ γ ι ν ε — ὅτι στὶς κρίσιμες μέρες τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς δὲν κατάφερε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του καὶ νὰ μπεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, μολονότι ὁ Πάπας, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἔνωση, τὸν ὑποστήριξε μ' ὅλη του τὴν ἠθικὴ δύναμη.

Ἐδῶ, βέβαια, βόηθησε τὸν Μιχαήλ ἡ τύχη. Ἀλλὰ ὁ πολυμήχανος Μιχαήλ προετοίμασε τὸ ἔργο τῆς τύχης. Ὁ Πάπας – τῶρα πιά, στὸ ἔτος 1281, ὁ τέταρτος Μαρτίνος – ἦταν φίλος τοῦ Καρόλου, κ' ἔβλεπε ἄλλωστε ὅτι ἡ ἔνωση, μὲ τὴν ἀντίδραση ποὺ προκαλοῦσε, δὲν ἦταν ἓνα μόνιμο κέρδος. Τὸν ἴδιο τὸν Μιχαήλ, ποὺ ἔριχνε στὶς φυλακὲς μεγιστάνες καὶ ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ γιὰ νὰ διασώσει τὴν ἔνωση μὲ τὴ Ρώμη, τὸν κατάγγειλε ὁ Μαρτίνος, φίλος στενὸς τοῦ Καρόλου, ὡς σχισματικό! Ἐνας φοβερὸς συνασπισμὸς τῶν πιὸ ἑτερόκλητων στοιχείων σχηματίσθηκε μὲ στόχο τὸν Μιχαήλ. Ὁ πανίσχυρος Κάρολος, τὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας, ἡ Βενετία, ὁ Ἕλλην ἀφέντης τῆς Θεσσαλίας (τῆς Βλαχίας ἢ τῆς Νέας Πάτρας, ὅπως ἦταν ὁ τίτλος του), ὁ κράλης τῆς Σερβίας καὶ ὁ τσάρος τῶν Βουλγάρων, ὅλοι μαζί τοῦ ρίχτηκαν τοῦ Μιχαήλ. Στὴν πιὸ κρίσιμη ὥρα, ὅταν ὅλα ἦταν ἔτοιμα γιὰ νὰ γκρεμιστεῖ μὲ τὸν πιὸ μεγάλο πάταγο ἡ Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία, ἔγινε ἡ παρέμβαση τῆς τύχης. Τὴν εἶχε ἐξαγοράσει, ἄλλωστε, τὴν τύχη μὲ πολὺ χρυσάφι ὁ Μιχαήλ. Ξέροντας ὅτι ὁ βασιλεὺς Πέτρος τῆς Ἀραγῶνος, ποὺ εἶχε γυναίκα του τὴν κόρη τοῦ Μαμφρέδου Κωνσταντία, μισοῦσε τὸν Κάρολο τὸν Ἀνδεγαυϊκὸ καὶ διεκδικοῦσε τὴ Νεάπολη καὶ τὴ Σικελία ὡς προίκα τῆς γυναίκας του, τοῦστεῖλε χρήματα – τὴ μεσολάβηση τὴν ἔκανε ἡ Γένουα – γιὰ νὰ χτίσει ὀλόκληρο στόλο. Τὸ χρυσάφι τοῦ Μιχαήλ ἔρρευσε καὶ στὴ Σικελία, ὅπου ὁ πληθυσμὸς εἶχε κουραστεῖ ἔχοντας ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του τὸν Κάρολο καὶ τοὺς Φραντζίσκους (τοὺς Γάλλους, ὅπως θᾶπρεπε νὰ τοὺς λέμε). Ἔτσι, μιὰν ἀνοιξιὰτικὴ μέρα τοῦ 1282, τὴν ὥρα ποὺ μὲ τὴ δύση τοῦ ἡλίου ἄρχισαν νὰ χτυποῦν οἱ καμπάνες τῆς Σικελίας καλώντας τοὺς Χριστιανοὺς στὸν ἔσπερινό, οἱ γαλλικὲς φρουρὲς (ἐξασθενημένες ἀριθμητικὰ, γιὰτὶ ὁ κύριος ὄγκος τους εἶχε μεταφερθεῖ στὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη καὶ προχωροῦσε γιὰ νὰ πνίξει τὴν Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία) δέχθηκαν τὴν ἐπίθεση τοῦ λαοῦ. Τότε, σήμανε ὁ πιὸ αἱματηρὸς ἔσπερινὸς τῆς ἱστορίας.

Ὁ Σικελικὸς ἔσπερινὸς – ὅταν μοῦ πρωτομίλησε γι' αὐτὸν ὁ δάσκαλός μου – συνδυάστηκε μὲς' στὴ φαντασία μου μὲ τὶς πιὸ ὑποβλητικὲς παραστάσεις. Μοῦ φάνηκε σὰν ἓνα μυστήριον. Καὶ μυστηριώδεις, ὑποχθόνιες, μοῦ φάνηκαν οἱ αἰτίες «ἀφ' ὧν τὸ μέγα ἐκεῖνο καὶ δημοσιώτατον ἀπετελέσθη μυστήριον». Τὴ διατύπωση αὐτὴ τὴ χρησιμοποίησε ὁ Μιχαήλ Ψελλός, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸ αὐτόματο φοβερὸ ξεσθήκωμα τοῦ λαοῦ ποὺ σημειώθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, «ὡσπερ λυθείσης αὐτῆ τῆς συμφυοῦς ἀρμονίας», κάποια μέρα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1042. Καὶ τὸ ξεσθήκωμα αὐτὸ ποὺ τὸ προ-

κάλεσε τὸ θράσος τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ τοῦ Καλαφάτη νὰ τὰ βάλει μὲ τὶς κόρες τῶν Μακεδόνων, στέλνοντας τὴ βασιλίδα Ζωὴ ἐξορία σ' ἓνα μοναστήρι, δὲν ἦταν τίποτε μπροστὰ στὸ αἱματηρὸ ξεσκήωμα τοῦ λαοῦ στὴ Σικελία. Οἱ καμπάνες τοῦ Σικελικοῦ ἔσπερινου, τὴ δεύτερη μέρα τοῦ Πάσχα, σήμαναν τὸ θάνατο ἑπτὰ χιλιάδων Γάλλων. Τὴν ἀφορμὴ τὴν ἔδωσε ἓνας Γάλλος στρατιώτης. Ἐξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τοῦ Πανόρμου εἶναι μιὰ ἐκκλησιά, καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησιά τούτη κατευθυνόταν ἄοπλο πλῆθος πιστῶν. Ὁ Γάλλος πρόσβαλε μιὰ ντόπια ἀρχοντοπούλα ποὺ ἀκολουθοῦσε τὴ λιτανεῖα. Τὸ πλῆθος τὸν σκοτώσε. Ἔτσι τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς σφαγῆς τὸδωσε ἡ τύχη. Οἱ συνωμότες ὅμως εἶχαν προετοιμασθεῖ γιὰ τὴ στιγμή ποὺ ἡ τύχη θὰ διάλεγε. Τοὺς εἶχε προετοιμάσει τὸ μῖσος κατὰ τῶν τυράννων καὶ τὸ χρυσάφι τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου. Μιὰ σύμπτωση τὸθελε νὰ πλησιάζει τὶς Σικελικὲς ἀκτὲς, τὶς μέρες ἐκεῖνες, ὁ Πέτρος τῆς Ἀραγωνῶνος μὲ τὸ στόλο του ποὺ κι' αὐτὸς μὲ τὸ χρυσάφι τοῦ Μιχαήλ εἶχε ναυπηγηθεῖ. Ὡστόσο, καὶ πάλι χρειαζόταν νὰ βοηθήσει ἡ τύχη. Τὸν Κάρολο ποὺ ἔσπευσε μὲ τὸ δικό του στόλο νὰ πνίξει τὴν ἀνταρσία τῶν Σικελιωτῶν, τὸν ἔριξε πίσω στὶς ἀκτὲς τῆς Καλαβρίας ὁ κακὸς καιρὸς. Καὶ ὁ Καταλανὸς ναύαρχος Ρογήρος ντὲ Λόρια βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ πυρπολήσει τὸ στόλο τοῦ Καρόλου. Ἔτσι παράτησε ὁ Κάρολος τὰ μεγάλα του σχέδια καὶ ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος σώθηκε.

Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς διατυπώνει ἐπιγραμματικὰ (στὸν πέμπτο Λόγο τῆς «Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας» του) τὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴ φοβερὴ πάλη ἀνάμεσα στὸν Μιχαήλ Παλαιολόγο καὶ τὸν Κάρολο τὸν Ἀνδεγαυϊκὸ: «Ἐφθημεν ἀποδεδειχότες τὸν ῥῆγα τῆς Ἰταλίας Κάρουλον ἄνδρα μεγαλουργὸν καὶ βελτίστη δυνάμει συνέσεως χρώμενον ἔς τε τὰς ἐπινοίας καὶ τὰ βουλευμάτα ὧν ἔμελλε δρᾶν ἔς τε αὐτὰ δὴ τὰ δρώμενα. Ἀλλ' ἀντέπραπτεν αὐτῷ καθάπασ εἰπεῖν ἢ τοῦ βασιλέως» (δηλαδή, τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου) «δραστικωτέρα ὀξύτης καὶ ἀντεκάθητο ὑπερδέξιος».

Τί γινόταν, ὅμως, στὴν Ἀσία τὴν ἴδια ἐκείνη στιγμή, ποὺ ὁ Μιχαήλ ἐξουδετέρωνε τὶς ναυτικὲς δυνάμεις τοῦ Καρόλου, «πρὸς τοὺς ἐγγύθεν πολέμους ἀντιπερισπάσας αὐτάς»; Ὁ ἴδιος ὁ Γρηγορᾶς μᾶς τὸ λέει μὲ τὴν πιὸ ὑποβλητικὴ καὶ δραματικὴ φρασεολογία: «Τίς ἂν ἱκανὸς εἶη μακρότερον Ἰλιάδος ἀποτεῖναι λόγον πρὸς ἀξίαν ἀφήγησιν τῶν δεινῶν, ὧν ἐπῆγον Ρωμαίοις διηνεκῶς ἐφ' ἡμέρα καὶ νυκτί, ὡς τοσοῦτον ἔσαι τὰ Ρωμαίων ἐς φθορὰν καταρρεῖν, ὅσον οἱ βάρβαροι προύχώρουν ἐπὶ τὸ μείζον;... Πάντα δ' αὖ καθ' ἕκαστον ἀφηγεῖσθαι πειρᾶσθαι μήτε τῶν ἡμῖν δυνατῶν εἶναι, καὶ πρὸς γε ἔτι δεήσει πηγᾶς δακρύων ἀφιέναι συχνὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ὅσοι φίλοικτον καὶ μάλα εὐαίσθητον ἔσχον καρδίαν».

Όταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος έκλεισε, στο σωτήριο έτος 1282, τὰ καταπονημένα μάτια του, οί άσιατικές κτήσεις — ο στρατιωτικός κορμός τής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που οί αυτοκράτορες τής Νικαίας κατάφεραν ν' αναστηλώσουν — είχαν σχεδόν καταρρεύσει.

23

Σαραντάεξη χρόνια (ώς τὸ έτος 1328) έβασίλευσε ο γιός του Μιχαήλ Άνδρόνικος, ο γηραιός όπως τον λέμε, ξεχωρίζοντάς τον από τον ομώνυμο έγγονό του, τον νέον. Ο δάσκαλός μου έλεγε ότι ήταν νωθρός και ότι μάταια πάλεψε ο λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης, ο σοφός του φίλος, νά τον κάμει νά πολεμήσει τούς Τούρκους και ν' ανακόψει τήν προώθησή τους. Δεν ξέρω αν είχε δίκιο ο δάσκαλός μου. Ο Άνδρόνικος είχε πλάϊ του σοφούς ανθρώπους, σαν τον Θεόδωρο Μετοχίτη που έδινε καλές συμβουλές, αλλά δεν είχε στρατιώτες. Η αυτοκρατορία ήταν αναγκασμένη νά καταφεύγει σέ μισθοφόρους και μάλιστα σέ τυχοδιώκτες. Κι' αν ακόμα παραδεχθώ ότι δεν άρεσε στον Άνδρόνικο νά εκστρατεύει ο ίδιος, πρόθυμος ήταν νά ρίχνεται στή μάχη ο γιός του Μιχαήλ, που τον είχε ανακηρύξει ο Άνδρόνικος συμβασιλέα. Άλλά δεν είχε πιά στή διάθεσή του ο Άνδρόνικος στρατιώτες δικούς του, «ένδειας μακράς τὰ βασιλικά καταγελώσης στρατόπεδα» (όπως λέει, στον έβδομο Λόγο τής «Ρωμαϊκής Ιστορίας» του ο Γρηγοράς). Μήπως, όμως, είχε δίκιο ο Θεόδωρος Τορνίκης που πέθανε από τή λύπη του όταν έμαθε ότι ή Βασιλεύουσα είχε άπελευθερωθεί; Πώς δε μπορούσε — έστω κι' αν, στο μεγαλύτερο μέρος της, είχε χαθεί ή Άσία — νά προμηθεύσει ή ίδια ή Κωνσταντινούπολη πέντε ως έξη χιλιάδες άνδρες πρόθυμους νά οργανωθούν σ' ένα έτοιμοπόλεμο στράτευμα; Δέ χρειαζόνταν περισσότεροι για νά σώσουν τήν κατάσταση. Όταν ο γενναίος, αλλά ματαιόδοξος και άδίστακτος Ρογήςρος ντέ Φλόρ (ο Ροντζέρριος, όπως τον ονομάζουν ο Παχυμέρης και ο Γρηγοράς), έθεσε τήν καταλανική «κουμπάνια» του στή διάθεση του Άνδρόνικου, κατάφερε μέ έξήμισυ χιλιάδες άποφασιστικούς τυχοδιώκτες νά κατατροπώσει τούς Τούρκους, όπου κι' αν τούς αντιμετώπισε στήν Άσία και όποια κι' αν ήταν ή άριθμητική τους δύναμη. Ο Ρογήςρος, όπως λέει ο Παχυμέρης (στήν Πέμπτη Βίβλο του έργου του για τον Άνδρόνικο Παλαιολόγο) ήταν «άνηρ νέος τήν ηλικίαν, γοργωπός, ταχύς εις ο ρέψοι, και τας πράξεις θερμός». Στο έτος 1304, μπήκε ο Ρογήςρος θριαμβευτής στή Φιλαδέλφεια. Όπως, όμως, μπήκε στή Φιλαδέλφεια που τήν είχαν στα χέρια τους οί Τούρκοι, έτσι μπήκε ως κατακτητής και στή Μαγνησία, που δεν τήν είχαν ακόμα αποσπάσει οί Τούρκοι από τον αυτοκράτορα. Αν και ο Άνδρόνικος τον είχε ανακηρύξει Καίσαρα και του είχε δώσει τήν άνεψιά του Μαρία,

τὴν κόρη τῆς ἀδελφῆς του Εἰρήνης Παλαιολογίνας, ὁ Ρογῆρος, ἀδιαφορώντας καὶ γιὰ τὴν καρδιά τῆς ἐρωτευμένης μαζί του Μαρίας, δὲν αἰσθανόταν τὸν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο παρὰ μόνο στὴν ἀνδρεία του καὶ στὴν τύχη του. Ἡ τύχη του, ὅμως, δὲν τὸν παρακολουθοῦσε — ἢ δὲ μπορούσε, συνηθισμένη στὰ πελάγη καὶ στ' ἀνοιχτὰ πεδία τῶν μαχῶν, νὰ χωρέσει — στὰ ἰδιαίτερα δώματα τῶν Ρωμαϊκῶν βασιλικῶν παλατιῶν. Ὁ Ρογῆρος, θέλοντας — ὕστερ' ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Μαγνησίας καὶ ἄλλες ἀτασθαλίες του — νὰ μαλακώσει τὸν συμβασιλέα Μιχαῆλ ἢ ( ὅπως λέει ὁ Παχυμέρης ) νὰ κατασκοπεύσει τίς δυνάμεις ποὺ εἶχε ὁ Μιχαῆλ μαζί του, ἀφῆκε στὴν Καλλιπόλη τὸ στρατό του καί, παίρνοντας κοντά του ἑκατὸν πενήντα ἢ διακόσιους ἄνδρες, πῆγε νὰ βρεῖ τὸν συμβασιλέα στὴν Ὀρεστιάδα τῆς Θράκης. «Οὐ γενομένου», διηγεῖται ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, «καὶ ἐς πυρσὸν ἀναφθέντος, ὃν καὶ πρότερον ὠδινε θυμὸν ὁ βασιλεὺς» (Μιχαῆλ) «κατ' αὐτοῦ, ξιφήρεις αὐτὸν περιστάντες συχνοὶ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ παρὰ τὰ βασίλεια κατακόπτουσι...». Ὁ Παχυμέρης (στὴν ἕκτη Βίβλο τοῦ ἔργου του γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο) λέει ὅτι ὁ Ρογῆρος βρῆκε τὸν Μιχαῆλ στὴν Ἀδριανούπολη (καὶ ὄχι στὴν Ὀρεστιάδα) καὶ περιγράφει τὴ σκηνὴ μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια: «Δοθέντος ἐκείνω καιροῦ τὴν Αὐγούσταν ἰδεῖν μόνον..., ἀπερχόμενος καὶ ἤδη τῆς πύλης ἀνοιγομένης τοῦ οἰκήματος ἐν ᾧ ἡ Αὐγούστα ἦν, δέχεται καιρίαν τὴν πληγὴν ὀπισθεν διὰ τῶν νεφρῶν... Καὶ οὕτω παραχρῆμα πίπτει, ἀνὴρ βάρβαρος μὲν καὶ ἄδικος καὶ ὡς τὰ πολλὰ φρονηματίας, ἀλλ' οὖν ὄξυς εἰς πολέμους καὶ διεγυγερμένος». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι οἱ Καταλανοί, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴ σφαγὴ τοῦ νεαροῦ καὶ γενναίου ἀρχηγοῦ τους, ρῆμαξαν τὴ Θράκη — πράγμα ποὺ ἔδωσε καὶ στοὺς Βουλγάρους τὴν εὐκαιρία νὰ καταλάβουν τὴν Ἀγχίαλο καὶ ἄλλα λιμάνια τοῦ Εὐξείνου Πόντου — καὶ προχώρησαν ὕστερα πρὸ δυτικά, μπῆκαν καὶ σ' αὐτὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος καί, παρακάμπτοντας τὴ Θεσσαλονίκη ὅπου σκόνταψαν, κατέβηκαν στὴ Θεσσαλία. Στὸ ἔτος 1311, ἀφοῦ ἔγιναν ἐνοχλητικοὶ στὸ Φράγκο δούκα τῆς Ἀθήνας, τὸν Βάλθερο Βριέννιο ποὺ τοὺς εἶχε καλέσει γιὰ νὰ πολεμήσουν μαζί τὸν Ἑλληνα αὐτοκράτορα, ὁ Βάλθερος ἦρθε σὲ σύγκρουση μαζί τους. Ὄταν οἱ κατάφρακτοι μὲ τὰ βαρεῖά τους ὄπλα ἰππότες τοῦ Βάλθερου καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων συμμάχων του μπῆκαν στὴν πεδιάδα τῆς Κωπαίδας, δέχθηκαν — ἐνῶ τ' ἄλογά τους βούλιαζαν μέσ' στοὺς βάλτους, «συγχωνυμένων τῶ πηλῶ τῶν ποδῶν καὶ οὐκ εὐχερῶς ἔχόντων κινεῖσθαι» (ὅπως λέει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς) — μυριάδες βέλῃ ἀπὸ τοὺς Καταλανοὺς. Ὁ ἴδιος ὁ γενναῖος Βάλθερος σκοτώθηκε. Ἡ μάχη αὐτὴ τοῦ Ὀρχομενοῦ ἔριξε τὸ δουκάτο τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς



Θήβας πού ἦταν ἑκατὸν τρία χρόνια στὰ χέρια τῶν Δελαρὸς καὶ τρία χρόνια στὰ χέρια τοῦ Βάλθερου Βριέννιου, ἀνεψιοῦ τοῦ τελευταίου καὶ ἄτεκνου Δελαρὸς, στὴν ἐξουσία τῆς καταλανικῆς «κουμπάνιας». Ἐβδομηνταῆξη χρόνια ἔμεινε ἡ Ἀθήνα κτῆμα τῶν Καταλανῶν.

Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν Καταλανῶν ἀπὸ τὴν κρίσιμη περιοχὴ τῆς Θράκης ἢ ἡ ἥττα τῶν Φράγκων στὸν Ὀρχομενὸ δὲ βόηθησαν πολὺ τὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὸ γιό του, τὸν συμβασιλέα Μιχαήλ. Οἱ Τοῦρκοι στὴν Ἀσία προχωροῦσαν ἀδιάκοπα. Ἄν καὶ εἶχαν κι' αὐτοὶ διαιρεθεῖ, μέσα στὸ διαιρεμένο κόσμο τους εἶχε προβάλει, ἀπὸ τὸ ἔτος 1289, ὁ Ὀσμάν πού οἱ ἀπόγονοί του, οἱ Ὀσμανίδες, ἦταν ταγμένοι νὰ ἐνώσουν μιὰ μέρα ὅλους τοὺς Τούρκους καὶ νὰ καταστρέψουν τὴν Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία. Ἢδη ὁ Ὀσμάν, ἐνῶ οἱ Σελτζοῦκοι ὁμόφυλοι του περιορίζονταν διαρκῶς περισσότερο, κατάφερε νὰ πιέσει τὸν Ἀνδρόνικο τόσο πού μόνον ἐλάχιστες ἀπομονωμένες πόλεις τοῦ εἶχαν ἀπομείνει στὴν Ἀσία. Καὶ παράλληλα μὲ τὴν πίεση πού ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἡ πίεση τῶν Σέρβων ἀπὸ τὸ Βορρᾶ ἔκανε τὸ κράτος τοῦ Ἀνδρόνικου νὰ περιορισθεῖ οὐσιαστικὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ σ' ἓνα μικρὸ τμῆμα τῆς Θράκης. Μιὰν ὑπερήφανη ὑπόσταση διεκδικοῦσε, ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, μονάχα ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν πού διοικοῦσε στὸν Μορέα τὴ Μονεμβασία, τὸν Μυστρᾶ καὶ τ' ἄλλα κάστρα τῆς αὐτοκρατορίας.

#### 24

Ἐνῶ, ὅμως, ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν, συνεχίζοντας τὸ ἔργο τοῦ Μιχαήλ Καντακουζηνοῦ, δυνάμωνε τὸ κῦρος τῆς αὐτοκρατορίας στὸν Μορέα, ὁ γιὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἰωάννης ( ὁ ἴδιος πού ἔγινε ἀργότερα αὐτοκράτωρ ) ἐνίσχυε τὸν ἔγγονο τοῦ γηραιοῦ Ἀνδρόνικου στὴν ἰδέα τῆς ἀνταρσίας. Ἀπὸ τότε ἄρχισαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι πού βόηθησαν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς ν' ἀνοίξουν τὸν τάφο τῆς Ρωμαϊκῆς — δηλαδή, τῆς Ἑλληνικῆς — αὐτοκρατορίας.

Ὁ ἔγγονος τοῦ Ἀνδρόνικου, πού ὁ παπποῦς τὸν ἀγαποῦσε ἰδιαίτερα καὶ τὸν εἶχε κάνει κι' αὐτὸν ( ὅπως καὶ τὸν πατέρα του Μιχαήλ ) συμβασιλέα, ἦταν ζωηρός, ἀτίθασσος, περισσότερο νέος ἀπ' ὅ,τι ἐπιτρέπουν κι' αὐτὰ τὰ νιάτα. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, φίλος τοῦ γηραιοῦ Ἀνδρόνικου, γράφει ( στὸν ὄγδοο λόγο τῆς «Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας» του ) : «Τὸν μέντοι Ἀνδρόνικον τοσοῦτον ἐκθύμως ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος καὶ πάππος ἠγάπα καὶ οὕτω τῆς θεᾶς αὐτοῦ γε ἐξήρτητο, ὥστε πάντας πρωτογενεῖς τε καὶ ὑστερογενεῖς υἱοὺς καὶ θυγατέρας καὶ ἐγγόνους ἐν δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ σχέσεως τίθεσθαι μοίρα καὶ πάντας εἰ δέοι ῥαδίως ἔτοιμος εἶναι προέσθαι δι' ἓνα γε τοῦτον· τοῦτο μὲν καὶ διὰ τὴν τῆς βασιλείας μονιμωτέραν διαδοχὴν, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς γνώμης, τοῦτο δὲ καὶ